

תרבות

לתולדות המאבק בין עברית ממסדית לעברית ילידית בישראל

אורי מור

תקציר

שיח התקן העברי העממי של ימינו מסגיר יחס דו־ערכי לתקן הלשוני: מצד אחד קבלת סמכותו של תקן ממסדי, ומצד אחר התנגדות להתערבות בלשון הפרט. יסודו של ההבדל הזה בימי העלייה השנייה במתח בין ועד הלשון ובין אגודת המורים ומגשימי תחייה אחרים. שני הגופים קידמו לשון לאומית מודרנית, אבל אנשי ועד הלשון דגלו בתכנון עיוני המבוסס על העבר, ואילו המורים דגלו בהגשמה ספונטנית המכוונת להווה ולעתיד.

בשנות החמישים התעורר מתח לשוני אידאולוגי דומה בין החלוצים, הדור הוותיק של ההורים והמורים, לצברים, שזהותם הדורית התגבשה בתקופת היישוב. הלשון שזוהתה עם החלוצים הייתה עברית ממסדית הכפופה לנורמה פוסקנית ולמסורת הטקסטים היהודיים, והלשון המזוהה עם הצברים, צאצאיהם, הייתה עברית ילידית הכפופה לנורמה מנהגית ולניסיון חיים. המעבר מחיי יישוב לחיי מדינה ב־1948 וחילוף הדורות הטבעי הביאו לחיזוק הממד הנורמטיבי בשני המחנות – פעילות נמרצת של תכנון לשון לעומת עליית יוקרתה של העברית הצברית.

שני המאבקים האלה חברו זה לזה בתודעה הקולקטיבית הישראלית ויצרו ניגוד תרבותי עמוק, המוכר לכל דובר עברית בישראל, בין הלשון הרשמית והמוגבהת של הממסד, המשקפת תפיסה לאומית מאחדת וממלכתית, ללשונם הטבעית של דוברות ודוברים, המשקפת תפיסה לאומית אינדיבידואליסטית ועממית.

במבט משווה מתגלה דמיון בין העברית הישראלית לליטאית וללשונות לאום צעירות אחרות באירופה, והוא מלמד שהיחס הדו־ערכי כלפי התקן מגלם יחס דו־ערכי כלפי הלשון הלאומית: מצד אחד היא נתפסת כביטוי רצוי לזהות לאומית יציבה, ומצד אחר – כהתערבות ממסדית בלתי רצויה בחיי הפרט.

מילות מפתח: אידאולוגיות לשון, לשון לאומית, נורמטיביות, עברית ילידית

* הדברים שלהלן הוצגו בסמינר המחלקתי של המחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בן-גוריון בנובמבר 2019 ובבימת שדה בוקר במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות בדצמבר 2019. אני מודה למשתתפי האירועים האלה על תגובותיהם ולחברות אחרות שהעירו ויעצו: מאירה טורצקי, מירי כהן-אחדות, סבטלנה נטקוביץ', יונית נעמן, אייבי סישל ופנינה שוקרון-נגר. תודה מיוחדת לרועי גפטר, לגדעון כ"ץ ולערן ענבר.

'תקנו אותי אם אני טועה': שנינות בתודעת התקן של דוברי העברית

שאלות של תקנת לשון מעניינות מטבען את ציבור הדוברים מפני שהן נוגעות לשאלות עמוקות יותר של זהות אישית וחברתית, כמו שיתברר להלן. ערוצי השיח המגוונים של העיסוק בתקנת הלשון מצטרפים למכלול רחב, שאפשר לכנותו שיח התקן. היסוד האידאולוגי בשיח זה מהותי, שכן הוא מגלם תמיד במישרין או בעקיפין עמדה כלפי לשונות, גוני לשון ושימושי לשון, ובהשלכה אינדקסיקלית גם כלפי דוברים.¹ למשל לבחירה שלעיל בצורת הריבוי הזכרית 'דוברים' יש משמעות אידאולוגית מפני שהיא תומכת, בלי לומר זאת במפורש, בהרגל התקני להשתמש בצורות זכריות כדי להביע את הבלתי מסומן, ולפיכך מצדיקה את ההכפפה הסימבולית של הנקבי אל הזכרי. לעומת זאת, חשיפת ההיבט האידאולוגי מוציאה את השימוש התקני משקיפותו ופוגמת בשלטונו.

משיח התקן העממי, כלומר מדיונים לא מקצועיים על תקנת לשון והכוונת לשון, אפשר ללמוד הרבה על תודעה לשונית, על אידאולוגיות לשון ועל הנסיבות החברתיות המשפיעות על צורתן החיה של לשונות.² במאמר שלפנינו אני מבקש להתמקד בתופעה מהותית אחת בשיח התקן העממי בימינו – יחס דו־ערכי לעצם התקן הלשוני – ובמה שהיא מלמדת על החברה דוברת העברית ועל עברה.

ביטוי מובהק ליחס הדו־ערכי הוא תוספת ההיגד המסייג 'תקנו אותי אם אני טועה' אחרי אמירה תקיפה על נכון ולא נכון בעברית. הנה דוגמאות מקוונות אחדות:

א. במאי 2009 פורסמה באתר ynet כתבה על גיליון של שטר בכתב יהודי מן התקופה שאחרי חורבן הבית השני. הכתבה הוכתרה 'מסמך ארכיאולוגי נדיר נתפס בפעילות משטרתית', ובכותרת המשנה נאמר:

המסמך נתפס בידי שני תושבי הגדה, החשודים כי ניסו למכור אותו במיליוני שקלים. מופיעות בו 15 שורות, הכתובות בכתב עברי מתקופת בית שני, ומספרות על אלמנה בשם 'מרים ברת יעקב'. רשות העתיקות: 'צריך לבדוק שלא מדובר בזיוף'.³

- 1 על האופי האידאולוגי של העיסוק בתקנת לשון ראו למשל: Elana Shohamy, *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*, Routledge, London 2006, pp. 8-14, 25-30; Deborah Cameron, *Verbal Hygiene*, Routledge, London 2012 (expanded edition), pp. 12-17. על ייחוס משמעות חברתית לצורות לשון בדרך אינדקסיקלית ראו: Mary Bucholtz and Kira Hall, 'Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach', *Discourse Studies*, 7 (2005), pp. 593-598.
- 2 Cameron, *ibid.*, pp. vii-ix, xxiii-xxv; James Milroy, 'Language Ideologies and the Consequences of Standardization', *Journal of Sociolinguistics*, 54 (2001), pp. 535-539
- 3 <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3711803,00.html>. כל הפריטים שפורסמו במקוון אוחזרו ב־27.5.2020.

אחד המגיבים הראשונים לכתבה קבע שמדובר בזיוף על סמך השימוש בצורה השגויה לכאורה 'ברת', ודבריו עוררו דיון:

לדעתי זה זיוף

מתוך הנחה בסיסית ש[ל]מי שידע לכתוב באותה התקופה היתה שליטה בסיסית בעברית וארמית - אין מילה כזו ברת

בר=בן

בת=בת

תקנו אותי אם אני טועה..

לך ללמוד ארמית עתיקה ואז תבקר.

חדל להיות יהיר בבורותך

אם לא היית כה טיפש ויהיר היית למד שני דברים

(1) אני באמת ביקשתי תיקון אם אני טועה

(2) אני לא טועה - אין מילה כזו ברת, בארמית המילה היא ברתה או ברתא⁴

ב. בפברואר 2012 הועלתה בפורום השפה העברית באתר תפוז אנשים שאלה הנוגעת לכתוב:

אם יפגעו בי - אני אפגע או איפגע?

בכתיב חסר ניקוד עסקינן.

אפגע

בשום מצב לא תבוא האות יו"ד (תקנו אותי אם אני טועה)⁵

הדוגמאות האלה ושכמותן מלמדות על עמדה מורכבת כלפי התקן וכלפי הפעילות הפוסקנית (הפְּרָסְקְרִיפְטִיבִית) הנלווית אליו - מצד אחד חוסר ביטחון לשוני (linguistic insecurity): הכרה בקיומו המחייב של תקן עברי ונכונות להודות בטעות, בין השאר מפני שידעת הכללים אינה מובנת מאליה⁶; מצד אחר ביטחון לשוני (linguistic security): התנגדות לתיקונים וקביעות נחרצות המבוססות על תחושת ידיעה.

4 תגובת 3 (הטקסט העיקרי ושתיים מן התגובות עליו). ההדגשה שלי, וכן במקרי 'תקנו אותי אם אני טועה' להלן. על פרשת תקנייתה של הצורה ברת ראו: קרן דובנוב ואורי מור, 'בגלל שהיא ברת תוקף: שני פרטים בעברית הקדומה ובעברית הנחשבת בלתי תקנית', *העברית*, ס (תשע"ב), עמ' 109-116.

5 תרבות ואמנות/השפה_העברית/1072/159674626/viewmsg

6 על חוסר הביטחון הלשוני בעברית הישראלית ראו: Jack Fellman, 'Hebrew Language Planning and the Public', in: Joan Rubin et al. (eds.), *Language Planning Processes*, Mouton, The Hague 1977, pp. 151-156; Lewis Glinert, 'The "Back to the Future" Syndrome in Language Planning: The Case of Modern Hebrew', in: David F. Marshall (ed.), *Language Planning (Focusschrift in Honor of Joshua A. Fishman on the Occasion of His 65th Birthday)*, 3), John Benjamins, Amsterdam 1991, pp. 236-237

כמובן המורכבות אינה מוגבלת להיגד 'תקנו אותי אם אני טועה'. היא אופיינית לשיח התקן העממי בכלל. למשל אפשר לזהות אותה בתגובות לרשומה על נטיית הפועל נמס בדף הפייסבוק הרשמי של האקדמיה ללשון העברית:

הפועל נמס הוא פועל מתעתע. במבט ראשון הוא נראה כמו יִשָּׁן, רָעַב, צָמָא ודומיהם. מסיבה זו נוטים דוברים רבים להטות את נמס על דרך פעלים אלו [...] הפועל נמס שייך לגזרת הכפולים [...] נטיית בניין נפעל בגזרה הזאת סבוכה, ועל כן אין לתמוה שגם צורות נטיית הפועל נמס אינן פשוטות: בעבר נִמְסוּתִי (כמו נִקְלוּתִי), נִמְסוּתְךָ, נִמְסוּתְהוּ; נִמְסוּתְנוּ; בהווה נִמְסָה, נִמְסִים נִמְסוּת (היחיד הוא נִמְס או נִמְסוּ); בעתיד תִּמְסֵנִי, תִּמְסוּ [...]?

להזכירם ששפה היא בראש ובראשונה כלי להעברת אינפורמציה בין אנשים. משכך היא צריכה להיות נוחה ויעילה, ובאופן טבעי זה הכיוון שהיא הולכת בו. בהתחשב בכך לא מפליא שהשימוש בהטיות מהסוג הזה פס מן העולם – הרי בעצמכם אמרתם שהוא מסובך (ולכן גם מסורבל).

הערה חשובה בעיני. נדמה הרבה פעמים שהאקדמיה מעדיפה שהדוברים ישרתו את השפה, במקום להיפך. מעניין אם יקחו את זה לתשומת לבם. אכן כלי להעביר אינפורמציה בין אנשים. על מנת לשרת את המטרה, השפה צריכה להיות אחידה לכולם. האקדמיה קובעת את הכללים בדיוק למטרה שהזכרת. רק צריך לזכור שהעברת אינפורמציה אינה רק בין אנשים שחיים בהווה, אלא גם אינפורמציה מלפני 3000 שנה, במקרה של השפה העברית.⁷

שתי התגובות הראשונות מסתייגות מן הרשומה ומהשקפת העולם הנורמטיבית הניבטת ממנה. הטענה העיקרית בהן היא ששפה צריכה להיות תקשורתית, ולכן גם 'נוחה ויעילה'. התגובה השלישית יוצאת מאותה טענה בסיסית בדבר הצורך בתקשורתיות למסקנה ההפוכה – יש צורך באחידות, ולכן גם בכללים ובהכוונה. הידרשות לתפקידה התקשורתית של השפה מוכרת היטב בדיונים על תקן בתרבויות שונות, ומעניין שכמו כאן היא נשמעת הן מפי מצדדים בתקן הן מפי מתנגדים לו.⁸ התגובה הרביעית מושכת את עניין התקשורתיות לכיוון אחר – לצורך בהבנת מסרים לשוניים מן העבר היהודי, כלומר מקופלת בה ההנחה שהמכנה המשותף שהעברית יוצרת אינו רק פונקציונלי אלא גם תרבותי. הדיון סביב רשומת האקדמיה הוא דוגמה מייצגת לריבוי הדעות והשיקולים האופייני לשיח התקן העממי בכלל ולשאלות התקן בפרט, אבל הוא גם דוגמה לדורערכיות הנידונה כאן: מצד אחד קבלת עולו של התקן וסמכותם של הגורמים הקובעים אותו, ומצד אחר

<https://www.facebook.com/AcademyOfTheHebrewLanguage/posts/1223348197735234:0> 7

Cameron, *Verbal Hygiene*, pp. 23-25; Vuk Vukotić, 'Conflicting Notions of Language in Metalinguistic Discourses in Lithuania, Norway and Serbia', *Taikomoji kalbotyra*, 5 (2014), pp. 5, 14, 23-24 8

דחיית המעשה הפוסקני מפני סמכותם של הדוברים.⁹ העמדות האלה עשויות ללבוש צורות שונות ולהיתמך בנימוקים שונים ומשונים, וכפי שראינו הן עשויות להתקיים במשולב, אבל הן משקפות ניגוד יסודי שקשה ליישבו. הניגוד הזה ראוי לתשומת לב, ובדיון שלהלן אציע לו הסבר והקשר. כדי להבין את שורשיו יש להתעכב על שתי תחנות בתולדות העברית החדשה – ימי העלייה השנייה וקום המדינה.

המחקר הזה הוא במידה רבה המשך של מאמר משותף עם אייבי סישל על העברית הילידית במערכוני הגשש החיזור בשנות השישים¹⁰ – משתי בחינות בעיקר:

א. הנאמר כאן מסתמך על הנאמר שם אשר לזיהוי המטען האידאולוגי של העברית הילידית ולניסוח תהליכי התגבשותה: מעבר מלשון ילדים ללשון לאומית יוקרתית שיחודה צומח מתוך ניגוד לנורמות לשון אחרות – של דור ההורים והמורים, של המקורות היהודיים המסורתיים ושל העולים החדשים.

ב. הוא מוסיף בירור ל'ארכיון של ההיסטוריה של הדיבור העברי',¹¹ שמטרתו להעמיק את ההתבוננות המחקרית בעברית החדשה ולהעשיר את נקודת המבט הבלשנית בתובנות תרבותיות והיסטוריות.¹²

תחנה ראשונה: ימי העלייה השנייה

את ראשיתה של הדו-ערכיות בשיח התקן אפשר לאתר בימי העלייה השנייה, במתח שהתפתח בין ועד הלשון לאגודת המורים. ועד הלשון נוסד ב-1904 ביזמת אגודת המורים כדי שיסדיר את פעילות המינוח העברי ושייווצר שיתוף פעולה בין המורים לבלשנים. הוועד פעל במימון אגודת המורים והסתדרות עבריה, ולמעשה היה כפוף להן. במידה מסוימת היה זה גלגול של ועד הספרות של חברת שפה ברורה, שהוקם ב-1889 והתפרק כעבור פחות משנה.¹³ התלות של הוועד באגודת המורים יצרה ריחוק ואי-אמון בין הגופים ופגמה בשיתוף הפעולה הנכסף, אבל נראה שיסודו של הפער התפקודי הזה בפער אידאולוגי וסימבולי עמוק יותר. אנשי ועד הלשון היו מלומדים מבוגרים שישבו בירושלים,

9 ההבדל הזה מוצג – בהמשגה שונה מעט – בתוך: John Myhill, 'A Parameterized View of the Concept of "Correctness"', *Multilingua*, 23 (2004), pp. 394-398.

10 אורי מור ואייבי סישל, "יש חופש מדינה בדיבור הזה": העברית הילידית והגשש החיזור, כרמלים, יא (תשע"ה), עמ' 133-182.

11 שם, עמ' 136.

12 שם, עמ' 137.

13 נתן אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב (1881-1922), האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ד, עמ' 44-46, 49-55; יאיר אור, בוראים סגנון לדור: האמונות והאידאולוגיות של מתכנני הלשון העברית בארץ ישראל, אוב - ת.פ.ז, תל אביב תשע"ו, עמ' 31, 57-58.

במרחק גאוגרפי ומנטלי מן האתרים המרכזיים של חידוש הדיבור העברי, רובם בני העלייה הראשונה, כאליעזר בן יהודה ואהרן מאיר מזיא, או בני היישוב הישן, כדוד ילין ויוסף בר"ן מיוחס; הם קידמו תכנון לשון מערכתי המיוסד על ידיעת העברית הקדומה ועל עבודה עיונית כבדת ראש וממושכת. לעומתם אנשי אגודת המורים, וכמוהם אחרים שעסקו בהגשמה של תחיית העברית,¹⁴ היו צעירים סוציאליסטים בני העלייה השנייה שפעלו בתל אביב ובמושבות וקידמו עשייה זריזה המכוונת לכאן ולעכשיו ומתנתקת מתרבות אירופה וממורשתה.¹⁵

המרחק בין ועד הלשון לאגודת המורים ולפעילות הגשמת התחייה התבטא למשל (א) בהקמת גוף מתחרה לוועד הלשון, הוועדה להרחבת השפה, עד התערבותו של אחד העם ב־1911 (ראו להלן); (ב) בהבעת התנגדות לסמכות ועד הלשון באספה השמינית של אגודת המורים ב־1912 ובעקבותיה; (ג) ובפרשת מלחמת השפות (1913-1914), שלא הורגש בה חלקו של ועד הלשון.¹⁶ עדות לכך היא גם העשייה הענפה בלשון באותן שנים מחוץ לוועד, למשל בגיבוש נורמות לשון בעיתונות.¹⁷

אם כן, עוד בשלב המוקדם הזה בתהליך התמסדותה של העברית החדשה התפתחו שני דגמים מנוגדים – או משלימים – של תכנון לשון ושל עברית אידאלית: הדגם הלמדני והעיוני של ועד הלשון והדגם הספונטני והמעשי של מגשימי התחייה. שני המחנות דגלו בערכי מודרניות, ושניהם שאפו ללשון לאומית אחידה, אבל התנהל ביניהם מאבק על הגדרת השפה הלגיטימית של היישוב העברי החדש בארץ ישראל. 'שפה לגיטימית', מונח שטבע הפילוסוף והסוציולוג פייר בורדיה, היא שפה שתקניותה מבוססת ומקנה לה סמכות ומעמד מחייב בהקשר מוסדי מסוים: 'שפה שעומדת בקריטריונים הרגילים של הדקדוקיות, שפה שאומרת בהתמדה, בנוסף למה שהיא אומרת, שהיא מיטיבה לומר

14 על מושג ההגשמה (implementation) בהקשר של תכנון לשון ראו: אילן אלדר, *תכנון לשון בישראל*, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ע, עמ' 9. על פעולות הגשמת התחייה שמחוץ למערכת החינוך ראו למשל: אלדר, שם, עמ' 64-69; בנימין הרשב, *לשון בימי מהפכה: המהפכה היהודית המודרנית ותחיית הלשון העברית*, כרמל, ירושלים תשס"ח, עמ' 148-152, 162-166; בעז נוימן, *תשוקת החלוצים*, עם עובד, תל אביב תשס"ט, עמ' 188-194.

15 Glinert, 'The "Back to the Future" Syndrome', pp. 225-230; İlker Aytürk, 'Revisiting the Language Factor in Zionism: The Hebrew Language Council from 1904 to 1914', *Bulletin of the School of Oriental & African Studies*, 73 (2012), pp. 53-55. על ההבדלים האידאולוגיים בין בני העלייה הראשונה לבני העלייה השנייה מבחינת תפיסות הלשון ראו: יעל רשף, 'שלושה דורות בעיתונות העברית של ראשית המאה העשרים', *לשוננו*, עו (תשע"ד), עמ' 342-343; אייבי שיסל ומירי בר-זיו-לוי, 'תרומתן של נשות העלייה הראשונה לבניית קהילת דוברי עברית בראשון לציון', *קתדרה*, 169 (תשע"ט), עמ' 104-107; Arieh Bruce Saposnik, *Becoming Hebrew: The Creation of a Jewish National Culture in Ottoman Palestine*, Oxford University Press, Oxford 2008, pp. 101-104, 107-108.

16 אפרת, *מלשון יחידים ללשון אומה*, עמ' 56-60, 72-76, 144-149; Aytürk, *ibid.*, pp. 56-58.

17 הרשב, *לשון בימי מהפכה*, עמ' 138-140; רשף, 'שלושה דורות בעיתונות העברית'.

זאת. בתוך כך, היא גורמת לכך שיאמינו שמה שאמרה נכון'.¹⁸ נראה שלא הייתה מחלוקת עקרונית בין הצדדים על צורתה והרכבה של השפה הזאת, ובדרך כלל גם לא על עצם הצורך במלאכת האחדה והכוונה.¹⁹ אבל הייתה מחלוקת על מהותו של התהליך, ולמעשה על הערכים הלאומיים והתרבותיים המשתמעים ממנו. הגישה של ועד הלשון הדגישה את הצורך בעבודת תכנון מדויקת, זהירה ושיטתית, כעדותו של הדיון הארוך שהתקיים ב־1912 בסוגיית ריבוי השם החז"לי אֶגֶן (=שוליים),²⁰ ואילו הגישה של מגשימי התחייה נתנה את הבכורה לעבודת מימוש ויישום ולהפצה מהירה ויעילה, ומאמצי ועד הלשון נראו בעיניהם רפים, אליטיסטיים ומנותקים מן המציאות.

חשוב להבהיר שאין מדובר בהבדל מוחלט אלא בשתי מגמות נפרדות בתוך הפעילות הלאומית הצייונית בארץ ישראל. בוודאי היו דרגות ביניים, ובוודאי היו קווי שיתוף. המעמד הסימלי של כל מגמה והתקבעותו בשיח התקן הם העומדים כאן לדיון.

ההבדל בין שתי המגמות מעלה על הדעת הבדל אחר, שיש בו להאיר את הנידון כאן: הניגוד שזיהה באחטין בין 'דיבר סמכותי' ל'דיבר בעל שכנוע פנימי' ב'תודעה האידיאולוגית של היחיד'.²¹ הדיבר הסמכותי טעון כוח ממסדי שיש לו מסורת מקודשת, והוא נוקשה וסגור ומתקיים במנותק מהקשר מסוים, ולעומתו הדיבר בעל השכנוע הפנימי מתקיים כולו בהווה ופניו לעתיד, והוא גמיש ופתוח לדיאלוגיות.²² ההתנגשות הדיאלקטית בין קולו הכמו אובייקטיבי של הדיבר הסמכותי לקולו הכמו סובייקטיבי של הדיבר בעל השכנוע הפנימי מאפשרת ליחיד לפתח עצמיות ותודעה חברתית, ולכן גם משמרת לכידות חברתית, וכל זה באמצעות הלשון. אם נקיש מכאן לפרשה שלנו, נוכל לומר שכל אחד משני המחנות ראה לנגד עיניו עברית לגיטימית ממין אחר: ועד הלשון התמקד בסמכות החיצונית וראה תקן מופתי טרנסצנדנטי יציב שציבור דוברי העברית יחיה לפיו, ומגשימי התחייה התמקדו בשכנוע הפנימי וראו תקן חי הנובע בראש ובראשונה מן המציאות החברתית ומן המטרות הלאומיות המשותפות.

18 פייר בורדייה, **שאלות בסוציולוגיה** (תרגום מצרפתית אבנר להב, ערך ז'יזל ספירו), רסלינג, תל אביב 2005, עמ' 105. השוו: בנדיקט אנדרסון, **קהיליות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשנ"ט, עמ' 99-114; Milroy, 'Language and the Consequences of Standardization', pp. 547-551, המסכים את תשומת הלב לתהליכי לגיטימציה של לשונות סטנדרט – הענקת מעמד יוקרתי ומחייב לגון לשון נבחר על ידי העמדתו במקד מחקר הלשון ועיגונו בהיסטוריה.

19 אפרתי, **מלשון יחידים ללשון אומה**, עמ' 52-56, 76.

20 זאב בן־חיים, **במלחמתה של לשון**, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 256-257; אור, **בוראים סגנון לדור**, עמ' 82-109.

21 מיכאיל באחטין, **הדיבר ברומן** (תרגום מרוסית ארי אבנר), ספרית פועלים, תל אביב תשמ"ט, עמ' 147.

22 שם, עמ' 147-152.

אפשר להניח עוד, ברוח גישתה של רוני הניג,²³ שהשמרנות של ועד הלשון ופנייתו ללשון מתוכננת יסודן בפרדוקסליות הלשונית – כישות לאומית היסטורית – מן הסובייקטים הדוברים, שכן הדיבור (העברי) המסוים לעולם מגלם אי-התאמה וחוסר יציבות. בתרחיש הזה הדיבור הסמכותי והדיבור בעל השכנוע הפנימי אינם משלימים זה את זה אלא מובילים לפיצול הרסני, ללשון לא נשלטת.

אמחיש את העניין בשתי דוגמאות. הדוגמה הראשונה לקוחה מפרוטוקול ישיבה של מרכז אגודת המורים בהשתתפות נציגי ועד הלשון שכינס אחד העם בנובמבר 1911.²⁴ מטרת הישיבה הייתה לפתור את בעיית היחסים העכורים בין אגודת המורים לוועד הלשון ולהחליט על שיטה קבועה ליצירת מינוח עברי לבתי הספר. דבריהם של חברי הוועדה להרחבת השפה יהודה לייב מטמן (מטמן) ויוסף אוזרקובסקי (עזריהו) משקפים היטב את גישת אגודת המורים:

דר' מטמן: [...] קשה להגיד לאנשים, העובדים כל אחד במקצע שלו, שאסור לו למצא או לחדש מעצמו איזו מלה ורק שיקבל מה שיתן לו הוועד מן המוכן. המורים צריכים להיות חפשים לנפשם בחדושם והמצאתם ולשלוח אח"כ כ"ז [אחר כך כל זאת] לוועד והוא יחליט מה לקרב ומה לרחק ומי שיותר חזק בנדון זה ינצח. פה [ביפו] יש ועדת הלשון ואפשר לאסוף הרבה חומר ביפו ובשאר מקומות ולמסרו להכרעת הוועד בירושלים.

מרוזרקובסקי: עיקר הקשי בענין זה הוא רק באפשרות העבודה של הוועד. לפני ארבע שנים מסרה אספת המורים הכללית את הסמכויות לוועד הלשון וכלום מה היה חסר – שהוועד מצדו יראה פעולה ממשית. עברו שנתים בלי עבודה [...] אף כשפרסם אח"כ תמצית עבודתו לא הושם לב לזה מפני שכבר רגילים היו בהתייחסות כזו, וגם להבא אם לא תהיה לוועד האפשרות להראות על עבודתו לא ישתנה היחס הזה, כי בכדי לקבל את החלטותיו של הוועד דרושה אמונה חזקה בעבודתו ופעולתו [...] חברי הוועד טרודים ושקועים כל אחד בעבודתו ולנו חסרה טרמינולוגיה בכל המקצעות ואף בחלק השמושי של הדקדוק ולברא כ"ז דרוש הרבה זמן ומה יעשו בינתים החברים הצריכים לזה; בודאי יעמל כל אחד למצא לחדש ואח"כ בודאי לא יסכים פתאום לקבל חלופיו של הוועד.

23 Roni Henig, 'Life of the Non-Living: Nationalization, Language and the Narrative of "Revival" in Modern Hebrew Literary Discourse', Ph.D. dissertation, Columbia University, New York 2018, pp. 10-13; Idem, 'Stammering Hebrew: Y. H. Brenner's Deferred Beginnings in the Novel *me-hathala*', *Comparative Literature Studies*, 56 (2019), pp. 229-259, esp. pp. 247-249

24 לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל ולחידוש הדיבור העברי, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ל, עמ' 36-39 (הציטוט שלהלן בעמ' 37-38; ההדגשות במקור). על הישיבה הזאת ראו גם: Glinert, 'The "Back to the Future" Syndrome', pp. 224-227; אפרתי, מלשון יחידיים ללשון אומה, עמ' 66-68.

המעמד המיוחד, ובעיקר נוכחותם של אחד העם ושל נציגי ועד הלשון (דוד ילין ואהרן מאיר מוֹיָא), חייב את הדוברים מצד אחד להיות מאופקים ונכונים לדיאלוג, ומצד אחר להבהיר היטב את עמדתם. מטמון ואוזקובסקי מביעים שניהם הכרה בנחיצותה של עבודת מינוח שיטתית, אבל מבטאים את מורת רוחם מדרכו של ועד הלשון. מטמון מעמיד כנגד הסמכות המלומדת של הוועד את סמכותם של המורים – אנשי ה'מקצע' הפועלים בחזיתות שהוועד הירושלמי אינו מגיע אליהן. הוא מציין לא רק את הבעיות המעשיות שהמורים ניצבים לפניהן אלא גם את זכותם 'להיות חפשים לנפשם בחדושם והמצאתם'. אוזקובסקי מדגיש את חדלון ועד הלשון לעומת מרצם של המורים, ולא במקרה הוא מרבה להשתמש במילים המביעות פעולות ותוצאות (למשל מן השורשים עב"ד, פע"ל, עמ"ל ובר"א). גם הוא, כמו מטמון, מדבר לא רק על המחסור המעשי אלא גם על אי-האמון שהוא מעורר.

הדוגמה השנייה לקוחה מן הרשימה 'הדיבור העברי' שכתב אהרן דוד גורדון.²⁵ גורדון היה, כידוע, דמות מיוחדת במינה בתולדות היישוב. הוא נולד ב־1856, אבל עלה לארץ ישראל ב־1904 והיה למנהיג רוחני המגלם בעמל ידיו ובכתבתו את התפיסה החלוצית של העלייה השנייה.²⁶ ב'הדיבור העברי' העיר על כמה עניינים הנוגעים לעברית ולדמות האומה הנשקפת בה, ויצא מהם להתבוננות כוללת בתחיית הלשון בארץ ישראל ובקשר בין העם, הלשון והארץ.²⁷ בפתח הטקסט, בדברו על המבטא העברי, הוא כותב:

ישנם בלשנים, הנכונים לזכות את לשוננו בהברה כזאת [על דרך הערבית] ובעוד סגולות כאלה, אשר, לפי דבריהם, קניין עצמי הן לה, ורק כאשר חדלה מהיות מדוברת פסקו ממנה. אינני יודע, אם באמת כך היה מבטא הלשון העברית בפי העברים הקדמונים; אולם אין דבר זה מעניין אותי הרבה. אפילו אם יתברר לנו ברור גמור ומוחלט, כי באמת כך היה המבטא, כיוון שכבר נשכח מאתנו, ובין כך נשתנה טעמנו שיינו עיקרי, עלינו, כמדומה לי, לתת יתרון לטעמנו החי, המפותח והמוזכך, על הטעם המת המוזר לנו, וכל הטענות של דיוק בלשני וכדומה אין להן ממש ואין להשיג בהן. דבר פשוט ומוכן הוא, כי מכיוון שעברו על לשוננו דורות הרבה מבלי התפתחות חיה, טבעית, ואין לנו עתה שום אפשרות להשיג מושג כל-שהוא, איך היו צורתה אף רוחה כיום, לו חיתה בפינו מבלי הפסק, – כי עתה, בבואנו להשיבה לתחייה, עלינו להשיב לה את צורתה ואת רוחה, כפי שהן נשתמרו חיות בלבנו, בנשמתנו החיה בעת חיה, ולא להחזיר לה נשמה נאצלת מעברנו הרחוק, כפי שנשתמרה בספרים מתים.²⁸

25 שמואל הוגו ברגמן ואליעזר שוחט (עורכים), כתבי א.ד. גורדון, א: האומה והעבודה, הספריה הציונית, ירושלים תשי"ב, עמ' 481-489. הטקסט פורסם לראשונה בתר"ף, אך נכתב 'שנים רבות' לפני כן (שם, עמ' 481, הערת כוכבית).

26 על קורותיו, על הגותו ועל דמותו ראו: נוימן, תשוקת החלוצים, עמ' 219-230.

27 שם, עמ' 488.

28 שם, עמ' 481-482 (ההדגשה במקור).

ובדברי הסיכום הוא קובע:

העבודה לתחיית הלשון נחלקת לפי זה לשתיים: לתחיית הלשון ולתחיית הדיבור או להרחבת הדיבור החי. לעבודה הראשונה מסוגלים רק יחידי סגולה; אבל לא בלשנים מלומדים יחיו את הלשון, כי אם חכמים ובעלי נפש יהודית כאחת [...] לעומת זה, בעבודה השנייה העיקר היא הכמות – הפצת הדיבור העברי החי במידה היותר אפשרית. ולזה צריך להרבות באגודות דוברי עברית, להכין בהן ומנהן אורגניזציה טובה, אשר האגודה הראשית תכניס בה חיים ותחזיק בה חיים תמיד, בלי הפסק.²⁹

גורדון מציב חיץ ברור בין אנשי ועד הלשון למגשימי התחייה. אנשי ועד הלשון מוצגים בכינוי 'בלשנים', כחבורה אחידה ומרוחקת, ומגשימי התחייה מוצגים בקטע הראשון בלשון אנחנו, המשתף את הקוראים, ובקטע השני בכינויים מפליגים המסמנים קבוצת מגשימים נבחרת. שלא כאנשי אגודת המורים, גורדון אינו מייחס לבלשנים רפיון ואטיות – אלא שכלתנות קרה במקום רגש חי ופנייה אל עבר מת במקום אל ההווה והעתיד. מדבריו משתמעת גם העדפת התפתחות טבעית, האחוזה בקיומה הרוחני של הלשון 'בנשמתנו החיה בעת חיה', על פני שינוי מתוכנן ומדוקדק.

גורדון נמצא ממשיך ברשימתו קו שקדם לימי העלייה השנייה – ההתנגדות להרחבת העברית בדרך של תכנון לשון מקצועי, המזוהה עם אמרתו המפורסמת של אחד העם בחתימת המסה 'הלשון וספרותה': 'סלסלו את המחשבה, והיא תרומם את הלשון'.³⁰ החידוש וההרחבה בלשון צריכים להיות, לשיטת אחד העם, ביטוי ספרותי טבעי של השינוי ב'מחשבה', בהלוך הרוח הלאומי, שנעשה בידי כותבים. גורדון מזכיר את עמדתו של אחד העם ומעדכן את הנוסחה התרבותית שהציג לתקומה לאומית בהחליפו את הספרות בלשון חיה, את המחשבה בחיים ואת יהדות אירופה ביישוב היהודי בארץ ישראל:

אז תהיה לנו הרשות לאמור עם 'אחד העם', רק בשינוי לשון קצת: החיים שמתרחבים ובאים (אצלו: המחשבה שנתרחבה) מבקשים להם בלשון השבה לתחייה (אצלו: בספרות) לבוש חדש לפי מידתם, ועבודת התחייה (אצלו: העבודה הספרותית) מרחיבה ממילא את הלשון לפי צרכי החיים (המחשבה). אז יתברר לנו, כי תחיית הלשון היא יותר טבעית – ועל כן יותר נוחה – בארץ ישראל, מפני שעבודת התחייה בכלל היא יותר טבעית שם.³¹

29 שם, עמ' 488.

30 אחד העם, על פרשת דרכים: קובץ מאמרים שנדפסו בכה"ע ובמאספים שונים, א, מ"א בעלינסאן, אודסה תרנ"ה, עמ' 237 (ההדגשה במקור). בסופו בא הציון 'ד' סיון תרנ"ג'. פרסומו הראשון של המאמר בלוח אחיאסף לשנת תרנ"ד, שיצא לאור בוורשה בתרנ"ג, עמ' 10-16; שם הייתה כותרתו 'לשאלת הלשון והספרות'. על פרשת המתנגדים להרחבת הלשון ראו: אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה, עמ' 95-107; 235-237, pp. 'Stammering Hebrew', Henig.

31 גורדון, 'הדיבור העברי', עמ' 488 (ההדגשה במקור). הניסוח המקורי בתוך: אחד העם, על פרשת דרכים, עמ' 225-226.

לכאורה השקפותיהם דומות זו לזו, ולראיה – שניהם מזהירים מפני המעשה הבלשני, אבל המעבר מהעולם המופשט של הספרות והמחשבה אל העולם הארצי של הלשון והחיים הוא שינוי מכריע, והוא שייצר את העמדה האקטיביסטית של מגשימי התחייה, שאינם מסתפקים עוד במעגלי הגות וספרות אלא מעלים על נס את העשייה.³² פשרה מסוימת בין העמדות הציע חיים נחמן ביאליק במסתו הנודעת 'חבלי לשון', שנכתבה והתפרסמה בתרס"ח. ביאליק, הצעיר מגורדון בחצי דור, היה קרוב בטעמו ובדעותיו לאחד העם דווקא; ואכן, הוא מדבר על הצורך בשיתוף פעולה בין מומחי לשון ליוצרים. אבל אפילו הוא, שהיה עתיד לעמוד בראש ועד הלשון, זיהה את העשייה הבלשנית עם ניתוק מן החיים:

המלון העברי לא יהא שלם ומתוקן למטרנתנו, אלא אם כן ישתתפו בחבורו גם טובי היוצרים, אמני הלשון והסגנון שבאומה הישראלית [...]. אנשי המדע יתנו למלון ממדעותם, מבקיאותם ומחקירתם המדויקת, והאמנים – מהרגשתם הדקה, מטוב טעמם ומכח הפראתם, ומבין כלם יצא דבר שלם ומתוקן. כבוד והדר לבלשנים! אבל במקום שהם שומעים קשקוש העצמות של השלד הדקדוקי והפילולוגי בלשוננו – היוצרים האמנים רואים ומרגישים עדין את רעידת הנוצה מתחת לנשמת אפה החמה. אינה דומה אומנת לאם, ואינה דומה בקיאות וידיעה גרידא לבקיאות וידיעה בצרוף "חוש" נאמן של לב קרוב ונשמה חיה אוהבת.³³

עמדת הביניים הזאת, הכורכת את הידע המחקרי עם היצירה הספרותית, היא שהייתה לימים עמדת ועד הלשון.³⁴

תחנה שנייה: קום המדינה

בתקופת היישוב צמחה, כידוע, בארץ ישראל זהות ילידית מקומית – הצבר, שלשונו הטבעית נבדלה מלשון הוריו ומוריו, המהגרים החלוצים. הפער בין שני מיני העברית, שהרגישו בו היטב הן הצברים הן החלוצים, התבטא לא רק במבנה הלשון ובמצאי הלקסיקלי אלא גם במעמד הסמלי – הצברים פיתחו מערך סגנוני עשיר שנועד לייחד אותם בתור קבוצה ילידית נבחרת מקבוצות אחרות (ראו להלן), והלשון הייתה חלק חשוב בו.³⁵ במארג גוני העברית

32 השוו: נוימן, תשוקת החלוצים, עמ' 205-206.

33 חיים נחמן ביאליק, 'חבלי לשון', השלח, יח (תרס"ח), עמ' 16. עמדתו של ביאליק אשר לתחיית הדיבור העברי מורכבת יותר מן המשתמע מכאן, ולא זה המקום לדון בה; ראו: חמוטל צמיר, ביאליק בעל גוף: תשוקה, ציונות, שירה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשע"ט, עמ' 206-249, בעיקר עמ' 227-238.

34 בן-חיים, במלחמתה של לשון, עמ' 159-161.

35 מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 138-140; דן הורוביץ, תכלת ואבק: דור תש"ח – דיוקן עצמי (ערך אבי כצמן), כתר, ירושלים 1993, עמ' 24-25. על הצבר ועל הזהות הילידית

של תקופת היישוב הלך והתחדד שוב הבדל בין שני דגמים של עברית לגיטימית: העברית המזוהה עם החלוצים, שבשלב שתואר לעיל היו נציגי ההגשמה והדיבור הטבעי, הייתה לשון ממסדית הכפופה לנורמה פוסקנית, ואילו העברית המזוהה עם הצברים הייתה לשון ילידית הכפופה לנורמה מנהגית.³⁶ יוקרתה של העברית המזוהה עם החלוצים באה לה מעצם היותה לשון לאומית, תוצר רצוי של תכנון לשון, ויוקרתה של העברית המזוהה עם הצברים באה מעצם היותה ביטוי מובהק להישגי הפעילות הציונית – עברית חיה וטבעית המתגלגלת מפי ילדים לראשונה מאז ימי התנאים. הניגוד בין השתיים ניכר, ומסתבר שהיה מכוון: העברית הממסדית הייתה מבוססת על קשר עמוק לעבר היהודי, והילידית נבעה מניסיון החיים והפנתה עורף לעבר; העברית הממסדית חרדה משינויים, והילידית הייתה צעירה וגמישה מיסודה; העברית הממסדית הייתה לשון מתוכננת המכוונת לאחידות, והילידית פרועה ומכוונת להתבדלות.

כמו בתקופת העלייה השנייה, המתח בין המחנות היה אידאולוגי ובמידה רבה דורי. למרות הדמיון קשה להניח שהיה כאן רצף ישיר – הצברים התאמצו, כאמור, להיבדל מן הדורות שקדמו להם, ולא ראו בעצמם חוליה נוספת בשרשרת החלוציות. בכל זאת אין ספק שתקדים המערכה האידאולוגית היא השפיע, כשם שבתחומים רבים אחרים התהוותה התרבות העברית מתוך שילוב מורכב וחמקמק של המשכיות ושינוי.³⁷ העמדה הצברית נטלה מן העמדה החלוצית שנוסדה בימי העלייה השנייה את מגמת האנטי-גלותיות, את הסלידה מתקן ממסדי רשמי, את הסמכות הנעורית ולמעשה גם את ההתייצבות נגד הדור הקודם. מקור השפעה אפשרי אחר – ואין כאן סתירה אלא השלמה – הוא קבוצה מושכחת אך רבת השפעה בשעתה: צאצאיהם של בני העלייה הראשונה, שהיו הילדים הראשונים בארץ ישראל הדוברים עברית. הם היו עשויים לתרום לצברים נוסף על הנזכר לעיל את הקישור האידאולוגי בין ילידיות, אליטיזם ועברית חיה.³⁸ כך או כך, בפעם השנייה בתולדות היישוב עמדה העברית בלבה של מחלוקת תרבותית בין קבוצות משפיעות.

הארץ-ישראלית ראו בעיקר: איתמר אבן-זהר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל, 1882-1948', קתדרה, 16 (תש"ם), עמ' 165-189; עוז אלמוג, הצבר – דיוקן, עם עובד, תל אביב תשנ"ז.

36 בנקיטת המונחים 'נורמה פוסקנית' ו'נורמה מנהגית' אני הולך בעקבות רפאל ניר, 'למשמעותה של "נורמה לשונית" בעברית בת-ימינו', בתוך: לובה חרל"פ וגילה שילה (עורכות), ילקוט הלשון למכללת לחינוך: מבחר מאמרים בעברית החדשה ובהוראת הלשון, מכון מופ"ת, [תל אביב] תשע"א, עמ' 61.

37 אבן-זהר, שם; Uri Mor, 'Prescriptivism, Nation, and Style: The Role of Nonclassical Elements in the Stylistic Stratification of Modern Hebrew', *Sociolinguistic Studies*, 11 (2017), pp. 1-20, esp. p. 14.

38 חל אלבום-דרור, "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש": על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים, 12 (תשנ"ו), עמ' 104-135; אלמוג, הצבר – דיוקן, עמ' 17; עוזי אלידע, 'עימותים תקשורתיים בין ילידים למהגרים בחברה הארץ-ישראלית, 1904-1931', קשר, 49 (2017), עמ' 31-47.

הקייטוב בין צברים לחלוצים – וגם כאן כמו בתקופת העלייה השנייה הכוונה למגמות דומיננטיות בתוך רב-מערכת תרבותית, ולא לחלוקה פשוטה – התעצם בעקבות מלחמת העצמאות וקום המדינה. התקופה של סוף שנות הארבעים ותחילת שנות החמישים הביאה אתה בין השאר שלושה שינויים חברתיים שהשפיעו על המציאות הלשונית:

א. שינוי מגזרי-אתני בעקבות גלי העלייה הגדולים, הן מאירופה הן מארצות צפון אפריקה והמזרח התיכון, שעורר ביישוב חשש עמוק משונות תרבותית.³⁹

ב. שינוי שלטוני-תרבותי – מעבר מהיר מחיי יישוב לחיי מדינה, על כל המשתמע מכך, ולענייננו – הקמת מערך ארגוני של מוסדות מדינה והתמורות הערכיות והתודעתיות שבאו בעקבותיה: (1) מקולקטיביזם וסוציאליזם להישגיות וממלכתיות ריכוזית;⁴⁰ (2) מתפיסת זמן דינמית החותרת אל מטרה לאומית מקודשת לתפיסה סטטית, א-היסטורית, שתכליתה להצדיק הוויה מדינתית.⁴¹

ג. שינוי דורי – חילוף דורות טבעי שהורגש משנות הארבעים: הצברים בגרו והחלו לתפוס עמדות בכירות בזירות שונות של הנהגת היישוב והמדינה, לצדם של דורות החלוצים או במקומם.⁴² לא היה אפשר עוד להתעלם מהם או להשתיק אותם כבעשורים הקודמים.⁴³

המכלול הזה הוביל לשינוי נורמטיבי בשנות החמישים בשני מיני העברית הלגיטימית – הממסדית והילידית. בשתיהן יסוד השינוי בפחד משונות תרבותית.

החלוצים, הוריהם ומוריהם של הצברים, חששו בעיקר מהתנתקות הדור הצעיר מעברו היהודי ומאבדן הערכים המסורתיים שעמלו להקנות לו,⁴⁴ אבל גם, כאמור, משינוי בכלל. חרדתם הובילה להעמקת הטון הלאומי, שבאה לידי ביטוי בתכנון לשון נמרץ: תנופה של עברות שמות אנשים, מוסדות ומקומות, יצירה מזוזות של מינוח מנהלי וצבאי, שורת הצעות

39 הורוביץ, תבלת ואבק, עמ' 50-53; משה ליסק, העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלונו של כור ההיתוך, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ט, עמ' 58-65.

40 אניטה שפירא, 'בין יישוב למדינה: המרכיבים שלא עברו', בתוך: יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון שמעוני (עורכים), 'לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 255-266.

41 חמוטל צמיר, 'מהיסטוריה למיתוס: מיתוציות של ילידיות בשירת דור המדינה', בתוך: יותם בנימין (עורך), משחקי זיכרון: תפיסות של זמן וזיכרון בתרבות היהודית, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, תל אביב תשס"ח, עמ' 98-111.

42 הורוביץ, תבלת ואבק, עמ' 111-116; אבנר הולצמן, 'הסיפורת של "דור בארץ"', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 264-266.

43 יעל רשף, 'התבססות הדיבור העברי בתקופת המנדט', בתוך: שלמה יזרעאל (עורך), מכונת הדבור בתור מורה שפות: פה מדברים עברית – קולות עבריים מגרמניה הנאצית כצוהר ללשון החיה ולחיי הארץ בתקופת המנדט הבריטי, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשע"ב, עמ' 146.

44 הורוביץ, תבלת ואבק, עמ' 86-88; עודד היילברונר, 'פניקה מוסרית וצריכת ספרות פורנוגרפית בישראל בשנות השישים', עיונים, 31 (2019), עמ' 65-66.

חוק ויזמות ממסדיות הנוגעות למעמד העברית, הקמת האקדמיה ללשון העברית ב-1953 ועוד.⁴⁵ כדרכה של פעילות לאומית, המאמצים האלה יוסדו על שילוב של אחדות (לשון אחת לכול), מודרניות (תכנון לשון מערכתית ויעיל) ואוטנטיות (חזרה לשפת עבר 'מקורית').⁴⁶ לעומת זאת, חששם של הצברים נגע לאבדן הרוח הסוציאליסטית של תקופת היישוב ולצביון הפקידותי, העסקני והמתברגן של המדינה החדשה,⁴⁷ שעמד בניגוד מוחלט לערכי הילידיות הצבריים: כנות, ישירות, פשטות, עמל ורעות.⁴⁸ השילוב של הסתייגות מממלכתיות עם הרגשת האליטיזם הצברית הביא להתבדלות קבוצתית שסימנה גבולות סגנוניים ברורים, קלים לזיהוי, בין הזהות הצברית לזהויות אחרות, ובעיקר דור ההורים, יהדות הגולה (המסורתית וכת הזמן) והעולים החדשים.⁴⁹ הלשון הייתה חלק חשוב בשינוי הזה. הסגנון הצברי-הילידי החדש גובש והופץ, עד שהיה לנורמה מנהגית, בתהליך שבבלשנות אנתרופולוגית ובסוציו-בלשנות מקובל לכנותו Enregisterment, ואני מציע לתרגמו התייחדות משלבת. פירושו שמערך מסוים של קווי לשון נעשה גון לשון מובחן שיש לו משמעות חברתית מוכרת, כלומר נוצר זיהוי אינדקסיקלי בינו ובין קבוצה או סטטוס חברתי מסוים. מעמדו של המשלב החדש מתעצב ומתקבע ברצף של אירועים לשוניים מגוונים שבהם דוברות ודוברים נחשפים אליו, מגיבים לו וממקמים את עצמם על פיו בתוך פעולת הגומלין הלשונית.⁵⁰

התייחדותה המשלבת של העברית הצברית החלה בתקופת היישוב והואצה לאחר קום המדינה, משהתקפח האמון בדור ההורים. בתהליך ממושך, שכלל שורה ארוכה של סיפורים, פזמונים, מכתבים, בדיחות, צ'יזבטים, מערכונים, מאמרים, מחזות, שיחות חולין וחילופי דברים למיניהם, התבסס אופייה הלגיטימי ונעשה מוסכמה. בשנות החמישים כבר

45 נתן אפרתי, העברית בראי המדינה: מעמדה הציבורי של העברית מאז ייסוד המדינה, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ע, עמ' 104-11; 10-12, pp. 'Mor, 'Prescriptivism, Nation, and Style', השו"ב בירת הספרות: נורית גרץ, חירבת חיזעה והבוקר שלמחרת, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמ"ד, עמ' 15-12.

46 Joshua A. Fishman, 'Language and Nationalism: Two Integrative Essays, Part II: The Impact of Nationalism on Language and Language Planning', in: idem, *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*, Multilingual Matters, Clevedon 1989 Shohamy, [1972], p. 299 על אופיין הממשטר של פרקטיקות ממסדיות של תכנון לשון ראו: *Language Policy*, pp. 138-148.

47 יונתן שפירא, הדמוקרטיה בישראל, מסדה, רמת גן 1977, עמ' 169; גרץ, חירבת חיזעה והבוקר שלמחרת, עמ' 56-58; הורוביץ, תכלת ואבק, עמ' 46-43; הולצמן, 'הסיפורת של "דור בארץ"', עמ' 273-275.

48 עליהם ראו: Tamar Katriel, *Talking Straight: Dugri Speech in Israeli Sabra Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, pp. 21-32 'עמ' 383-377, 334-317, 242-216.

49 שפירא, 'בין יישוב למדינה', עמ' 268-266; אלמוג, שם, עמ' 147-129, 388-385; צמיר, 'מהיסטוריה למיתוס', עמ' 110-106.

50 Asif Agha, 'The Social Life of Cultural Value', *Language & Communication*, 23 (2003), pp. 231-232, 241-244

הייתה העברית הצברית גון לשון יוקרתי ונחשק המעמיד חלופה צעירה ושובבה ללשון הלגיטימית הממסדית. עם התעצמות מעמדן של הזהות הצברית ושל הלשון הצברית באה גם התעצמות הממד הנורמטיבי, כלומר המחייב, הגלום בהן. הדבר בא לידי ביטוי בתשומת לב מתמדת לענייני לשון ובלעג לכל מה שחורג מן הנורמה החדשה – כל היגד עברי שהורגשה בו מידה של גלותיות, מליצה, למדנות או בורגנות.⁵¹

קיצורו של דבר, בשנות החמישים התחרו שוב שני דגמים אליטיסטיים של עברית מודרנית על מעמד הלשון הלגיטימית. גם הפעם היה הפער אידאולוגי ודורי ועמד בעיקרו על הבדל בין תכנון לספונטניות ובין עיון למעשה, אלא שנוספו עליו שיקולי ילידיות ושינויים במציאות החברתית והלשונית. החלוצים הוותיקים, שבשלב הקודם איישו את העמדה המהפכנית, היו עכשיו בעמדה השמרנית, ואת מקומם במאבק הזה תפס דור חדש שבפיו סגנון עברי חדש. בחיי המדינה נסבה המחלוקת לא על דרכי ההרכבה והעיצוב של העברית החדשה והקנייתה לעולים חדשים ולילדים, שכן בשלב הזה כבר הייתה חיה ויציבה,⁵² אלא על דמותה הראויה – ממסדית או ילידית – של הלשון הלאומית. למרות ההבדל בין שני המאבקים מסתבר שבתודעה הציבורית הקולקטיבית הם נחרזו לרצף אחד של עימות בין נורמה ממסדית לעממית ילידית.

אדגים את הדבר בדוגמה אחת עשירה במיוחד:⁵³ הרשימה 'שיחה עם ילד על עברית מתוקנת' שפורסמה ב־2 באפריל 1954 בדבר. מחברה הוא המתרגם והעורך אברהם אריה עקביא, יליד 1882 ומבני העלייה החמישית. הנה דבריו שם (ההדגשות במקור):

בזאת אני מוסר שיחה, כמעט מלה במלה, שאינה לי המקרה באלה הימים לשוחח עם ילד, והיא היתה מאלפת בשבילי עד מאד.

עברתי על פני שער אחד הבתים ברחוב המלך ג'ורג' בתל-אביב, והנה יצא לקראתי ילד כבן עשר וביקש לדעת מה השעה. שעוני נמצא אז אי-שם בתיקי שהיה מלא וגדוש ספרים וניירות, ולא קל היה לי למצאו ולהוציאו, אבל מראה פני הילד הנאים ופנייתו המנומסת משכו את לבי, וענית:

– מאחר שנחוץ לך הדבר הנני לטרוח, ומיד אגיד לך. – מרגילות ישנה (ואודה על האמת: מכוונה) יצאה מפי המילה 'לך' בל' קמוצה וך שואית.

בוהירות מתוך נימוס כאילו ירא להעז פנים כנגדי העיר לי: – 'לך' (כנ"ל) אומרים רק לילדה, ואני הלא ילד.

הצצתי בעיניו המפיקות בינה ואמרת:

– משבח אני את ידיעתך בעברית, אבל נראה לי כי גם אני יודע קצת עברית, ולכן אבאר לך משום מה אמרתי 'לך'.

הוא הציץ בפני בעין בוחנת, אולי כדי לראות אם איני מן העולים החדשים, שאין

51 מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 140-143.

52 Mor, 'Prescriptivism, Nation, and Style', p. 11

53 לדוגמאות אחרות ראו: מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 141-142, 144.

לסמוך על העברית שלהם, ואולי רצה להכיר עד כמה אני צעיר או עד כמה אני זקן, ולפי זה יחליט אם אפשר או אי־אפשר לו להאמין לי. נראה, כי הסקר לא הכניס בלבד אימון גמור אלי, ובכל זאת גבר בו החשק לשמוע את באורי.

- ובכן, אתה יודע מה זה סוף פסוק?

- ודאי, סוף משפט, מלה שאחריה כותבים נקודה.

- נכון. ובכן, בעברית יש כמה מלים, שכשהן באות בסוף המשפט נקודן משתנה קצת, לנוי. ובהן גם המלה לך (שוא וקמץ) משתנה ל'לך' (קמץ ושוא) גם לזכר.

פני הילד הביעו מבוכה וספק. כפי הנראה הרגיש כי יש איזה ממש בדברי, אבל חזקה עליו תורת רבותיו וקשה היה לו להאמין לי. לשם חיזוק דברי הוספתי ואמרתי:

- אתה ודאי לומד חומש? מקרא?

- ודאי.

- ובכן, כשתעלה הביתה תדפדף קצת ותמצא את המלה 'לך' כמו שאמרתי.

הפעם ענה הילד בתוקף ובוודאות: - משם אין שום ראייה.

- מדוע

- שם עברית מסורסת.

- האומנם?

- שם המון שגיאות. כך דיברו בימי קדם. כיום אין מדברים עוד כך.

- אולי תוכל להזכירני משם עוד איזו שגיאה?

- ודאי. הנה שם כתוב: שלוש ושמונים. והנכון הוא: שמונים ושלוש.

- אבל, חביבי, הביטוי 'שלוש ושמונים' כשר בהחלט. ודוקא משם ראייה.

אבל הפעם סרב הילד בפירוש להאמין לי. בינתיים נמצא לי השעון המבוקש והראיתי לילד: בדיוק שתים, והוא נפטר ממני ומיהר הביתה, ומראהו כגבור מנצח נצחון גמור. ואילו אני הבטתי אחריו בבושת־פנים.

הטקסט חושף רגע מכריע בתולדות המאבק בין הדורות: רגע השינוי של המאזן בין דור ההורים, שנקודת המבט שלו היא המיוצגת כאן, לדור הצברים. עקביא והילד חסר השם מזדמנים ברחוב תל־אביבי למפגש מקרי שלכאורה אינו אלא פנייה סתמית לבירור השעה, אבל למעשה זהו מעמד רב־משמעות שניצבים בו נציג המבוגרים ונציג הילדים ומתבוננים זה בזה בשילוב של סקרנות והסתייגות - הכותב מתרשם מ'מראה פני הילד' ומציץ בעיניו, הילד כנגדו מציץ בפניו 'בעין בוחנת', ובסוף העימות הכותב מביט אחריו 'בבושת־פנים'. חילופי המבטים ממחישים את הזרות החוצצת ביניהם.

ההבדל בין השניים נוגע קודם כול לצורת הדיבור ולידע הלשוני. אמנם אין מדובר בהקלטה של שיחה חיה אלא בתיעוד מוטה,⁵⁴ למרות הקביעה שהדברים נמסרים 'כמעט

54 בצורת דיאלוג מובנה (constructed dialogue); ראו: Deborah Tannen, *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge 2007 (2nd edition), pp. 112-132.

מלה במלה, אבל בחירות הניסוח מלמדות על יחסי הכוחות בהתרחשות מנקודת מבטו של עקביא. עקביא משתמש בעברית משובחת ועשירה האופיינית לבני דורו ומשבץ בה במידה מתונה צורות מוגבהות וביטויים שריח מקורות עולה מהם, כגון 'אינה לי המקרה באלה הימים', 'חזקה עליו תורת רבותיו', ודקויות אירוניה, כגון 'נראה לי כי גם אני יודע קצת עברית', 'הסקר לא הכניס בלבו אימון גמור אלי'. לעומתו הילד מיוצג בלשון יום-יומית נקייה מהגבהות, שכולה פשטות, ישירות וקיצור. עוד בתחילת השיחה ביניהם ההבדל הלשוני מביאם לאי-הבנה – צורת ההפסק לזכר לְך מתפרשת לילד צורת הקשר לנקבה.

דוגמת 'לְךָ' היא המחשה נפלאה, כמעט ספרותית, לתהום הפעורה בין הדורות – עקביא ובני דורו רואים לנגד עיניהם מצוות חינוך לשוני ועברית מלוטשת שידיעת הספרות היהודית מונחת ביסודה, ואילו הילד ובני דורו רואים את העברית השימושית של זמנם ומקומם, ולשון המקורות, אף שהיא מוכרת להם מבית הספר, היא בעיניהם שפה זרה ורחוקה. שום ילד עברי באותם ימים לא היה מוציא מפיו את צורת 'לְךָ' לזכר, ולא רק בגלל מעמדה המפוקפק של העברית הקדומה אלא מחשש הטשטוש בין זכר לנקבה, שבחברה הצברית היה בלתי נתפס. כידוע, אחת התכונות הבזויות ביותר שיוחסו ליהדות הגולה, ובמשתמע לגבר היהודי הטרומ-ציוני, היא נשיות, ודמות העברי החדש – החלוץ ואחריו הצבר – נוסדה כהיפוכו.⁵⁵ העובדה שעקביא לא נמנע בדברו אל הילד מן הצורה האינטרסקסואלית הזאת, שמבחינת הצברים היא אינדקס לגלותיות, מעידה כאלף עדים על הנתק ביניהם. חשובה גם העובדה שהשיחה עוברת לדיון מטא-לשוני – העיסוק הרפלקסיבי בשפה אופייני לשיח שהתפתח סביב העברית הצברית.⁵⁶ עוד אופייני יחסו האינטימי של עקביא לטקסט המקראי ויכולתו לראות בו רבדים ולחלץ משמעות נסתרת מתיבותיו – לעומת היחס האדיש והענייני של הילד כלפי המקרא ולשונו.

ההבדלים הלשוניים האלה אחוזים בהבדלים תרבותיים עמוקים. עמידתו של עקביא לעומת הילד היא עמידת המבוגר לעומת הצעיר, השקול לעומת מהיר ההחלטה, המלומד המדבר לעומת התם הפועל והמסורתי לעומת המחדש. אולי ההמחשה המובהקת ביותר לכך היא פנייתו של עקביא בעקבות שאלתו הפשוטה של הילד לפשפש בתיקו ה'מלא וגדוש ספרים וניירות'. כל ההבדלים האלה עולים לתפיסות לשון נבדלות. ההתנצחות על מעמדה של לשון המקרא אינה אלא מאבק נורמטיבי בין הפוסקני למנהגי על קביעת הסמכות הלשונית. לא הפרטים ולא הנימוקים הם לב המחלוקת אלא ההשקפה שבבסיסם.⁵⁷ ואדגיש שוב שאין הכוונה שכל ילידי הארץ באותה תקופה נבדלו מכל ותיקי היישוב או שהיחס

55 יונית עפרון, 'אחיות, לוחמות ואימהות: אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948', עיונים בתקומת ישראל, 10 (2000), עמ' 353-380; אורנה ששון-לוי, 'זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, מאגנס, ירושלים תשס"ו, עמ' 32-34.

56 מור וסישל, 'יש חופש מדינה כדיבור הזה', עמ' 138 (והערה 15), 142 (והערה 37).

57 כבר הוער לעיל (הערה 1) על האופי האידאולוגי של שיח התקן. הדוגמה שלפנינו מדגימה גם את האופי הסובייקטיבי והדיסקורסיבי של התקן הלשוני – הכללים הם קביעות פוסקניות תלויות השקפה והכרעה ולא אמת מוחלטת; וראו: Cameron, *Verbal Hygiene*, pp. 12-14, 104-106.

בין הדורות מתמצה בהבדלים האלה, אלא שההבחנה האידיאולוגית היסודית בין עברית ממסדית לילידית העסיקה את דוברי העברית.

מצד אחר יש לזכור ששתי הנורמות המיוצגות כאן הן הדגמים הלגיטימיים של הלשון הלאומית באותה תקופה, והמאבק ביניהן מתרחש בצמרתה של מערכת הכוללת גם גוני לשון דחויים, ובעיקר העברית של עולים חדשים והעברית המסורתית לגוניהן. כשעקביא אומר לילד 'משבח אני את ידיעתך בעברית' הוא מבסס לכאורה – אולי על דרך אירוניה – את השיתוף ביניהם, את העובדה ששניהם משתייכים לבעלי ידיעה בעברית, ומן העמדה הזאת הוא יוצא לאתגר את סמכות הידע הלשוני הילידי: 'נראה לי כי גם אני יודע קצת עברית, ולכן אבאר לך משום מה אמרתי "לך"'.⁵⁸

כאמור, הטקסט מייצג את תחילתו של חילוף משמרות דורי. ביחסו של עקביא לילד אפשר לזהות תערובת אופיינית של חיבה ואף הערצה מצד אחד וחשש מצד אחר⁵⁸ – פני הילד 'נאים' ועיניו 'מפיקות בינה', ובסיום השיחה 'מראהו כגבור מנצח נצחון גמור'. הקול שעקביא משמיע בטקסט עודו סמכותי ומופנה אל קוראים בני מעמדו. בה בעת דבריו מסגירים את היחלשות כוחו של דור ההורים ואת הצורך להתבצר בידע הלשוני הממסדי – גם בשעת השיחה, כעדותו ('ואודה על האמת: מכוונה'), וגם בדבריו, הבאים בהמשך הטקסט, על הצורך בשינוי שיטת ההוראה.

מאז ועד היום

מתוך ההיערכות שהתהוותה בשנות החמישים התפתחה חלוקת עבודה שהעמיקה את הפיצול בין שני מיני העברית הלגיטימית. ההבדל ביניהם בימינו שוב אינו דורי אלא נוגע לזהות אזרחית ולעמדת דובר או דוברת כלפי המדינה והלשון הלאומית.

הנורמה הממסדית התגלמה בלשון רשמית ומוגבהת שאינה בשימוש טבעי, כלומר אינה שפה ילידית ואינה משמשת בשיח ספונטני. היא מצויה בעיקר בספרות היפה ובתיאטרון⁵⁹ ובסוגות רשמיות בלשון הכתובה, המדוברת והמשודרת, למשל בתכתובת מנהלית, בספרות מדעית, בטקסים ובשידורי החדשות.

חשוב להבהיר: הנורמה הזאת מתאפיינת מבחינתנו על פי התכונות החוץ-לשוניות המיוחסות לה ולא על פי פרטיה, ואין זהות מלאה בינה ובין כללי העברית התקנית הנתונים בפרסומי האקדמיה ללשון העברית ובמקורות רשמיים אחרים (ספרי לימוד, ספרי

58 על השניות הזאת ראו: הורוביץ, **תבלת ואבק**, עמ' 83-86; מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 139-140.

59 על נסיגתה ההדרגתית של הנורמה הממסדית בספרות הפרוזה ובתיאטרון ראו: רינה בן-שחר, 'התפתחות לשון הדיאלוג בסיפורת הישראלית: תחנות עיקריות', סדן, א (תשנ"ד), עמ' 217-240; הנ"ל, 'הלשון בדראמה העברית: הדיאלוג במחזה העברי המקורי והמתורגם מאנגלית ומצרפתית, 1975-1948', הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1996, עמ' 14-27, 154-157.

תקנת לשון, מילונים, אתרים במרשתת, פינות לשון בעיתונים, ברדיו ובטלוויזיה ועוד). נראה שמורכבותם של הכללים וריבוי הדעות והגורמים בשיח התקן הרשמי הם הסיבות העיקריות להיעדר החפיפה.⁶⁰ מה שחשוב לענייננו הוא מעמדה התרבותי של הנורמה הממסדית – היא מזכרת היטב ומזוהה בקלות, ולכן קל לחקות את ייצוגיה וללעוג לה,⁶¹ ודוברי העברית מייחסים לה ממסדיות, רשמיות וממלכתיות.

למרות התיישנותה של העברית הממסדית ולמרות הלעג המופנה אליה עדיין היא בגדר לשון לגיטימית בישראל. אמנם היא אינה הלשון של הדיבור ושל החיים, אבל מעמדה הלאומי יציב, ונראה שיש בה צורך. בשיח האזרחי היא מסמנת עמדה לאומית-ממסדית ציונית הרואה בלשון נכונה ערך לאומי מאחד ומקבלת את סמכותם של מוסדות ומומחים. עמדה זו היא המעוררת את חוסר הביטחון הלשוני הנזכר בפתחת המאמר. אדגים אותה בשתי מובאות משיח התקן העממי, המשתייכות ל'מסורת התלונות' (The complaint tradition).⁶² הראשונה היא מכתב מאת הקורא שלום דראב, שפורסם במעריב ב-2 באוגוסט 1976:

מדוע מגישים קריינינו את הידיעות בעברית משובשת? האין פיקוח עליהם? אציין רק כמה דוגמאות שקלטתי תוך כדי האזנה לרדיו.

(א) 'יש לנו את האלבומים האלה'. תוספת 'את' מיותרת. זו שגיאה.

(ב) 'הוחלט לנקוט באמצעים חמורים'. תוספת האות 'ב' מיותרת. יש לומר: "הוחלט לנקוט באמצעים חמורים".

קריינינו חייבים לזכור שהם ממלאים תפקיד חשוב מאוד בהנחלת הלשון העברית.

הדוגמה השנייה, המאוחרת מן הראשונה בכארבעים שנה, לקוחה מן המאמר 'זילות השפה העברית' מאת המהנדס והפיזיקאי יהודה צורף, שפורסם באתר מאמרים במאי 2018:

הלשון המדוברת הולכת ומתדרדרת לעגה דמוית-עברית משובשת, חבולה, המונית ועילגת, שמתנתקת בעקביות מהמקור העברי התקין. משבשי הלשון מתרצים את שגיאותיהם בכך ששפות משתנות מעצם טבען. אלא שנגע שיבושי הלשון נובע בעצם מבורות לשונית ולא מתהליך של התפתחות השפה. שהרי, העגה ההמונית שמשתרשת בציבוריות הישראלית על כל רבדיה, עד כדי כך שהיא הולכת ומאבדת את הזיקה לשפת האם, מחליפה למעשה את השפה התקנית בתוהו ובוהו לשוני [...] דעיכת

60 Chaim Rabin, 'The Sociology of Normativism in Israeli Hebrew', *International Journal of the Sociology of Language*, 41 (1983), pp. 49-50; אורי מור, 'מים מספר, מספר ימים', *לשונו*, פא (תשע"ט), עמ' 346.

61 ראו למשל: דן בן-אמוץ, 'נאום דמאגוגי', בתוך: הנ"ל, *איך לעשות מה*, עמיקם, תל אביב תשכ"ג, עמ' 18-19; Fellman, 'Hebrew Language Planning and the Public', p. 154; והשוו: מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 133-135, 149-150, 152-160, על היסטים משלביים כלפי מעלה במערכוני הגשש החיזור.

62 James Milroy and Lesley Milroy, *Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardisation*, Routledge, London 1999 (3rd edition), pp. 26-46

השפה היא תסמין מובהק של ליקוי המאורות התרבותי, שמאיים על הישרדותה של החברה הישראלית לאורך זמן [...] נבחרי ציבור, אישי תרבות, ידועני תקשורת וכיו"ב אכן זקוקים בדחיפות לעבור סדנת חירום להכרת הלשון העברית, על מנת שישמשו מגדלור של אוריינות לשונית לציבור הרחב במסגרת ייזומו של מהלך לאומי להצלת השפה העברית.⁶³

שני הכותבים ממקמים את עצמם בעמדה כלל-לאומית החפצה בטובת העברית ובטובת המדינה. שניהם מדגישים את החשיבות הלאומית והתרבותית של שפה נכונה, את הצורך בהכוונת לשון ממסדית ואת חלקם של גורמים מורמים מעם – קריינים והגופים המפקחים עליהם, נבחרי ציבור – במאמץ הלאומי. שניהם גם משתמשים בכתיבתם בעברית הממסדית. ההבדל ביניהם הוא בתופעות שהתלווה מתמקדת בהן, והוא מתאים להבדל בין שני טיפוסים 'מסורת התלונות':⁶⁴ הטקסט הראשון עוסק בשיבושים מסוימים, ומשתמעת ממנו הבחנה חדה ופשוטה בין מותר לאסור ובין לשון נכונה ללא נכונה, ואילו הטקסט השני מתמקד במצבה הכולל של העברית ובקיפוח מעמדה, ומשתמעת ממנו ההנחה שניווון לשוני יביא בהכרח לניווון מוסרי ותרבותי.⁶⁵

לעומת זאת, הנורמה הילידית הייתה ללשון דיבור לגיטימית שהתפשטה בהדרגה לעיתונות, לספרות היפה, ללשון השידור ולתחומים אחרים,⁶⁶ והיא רגילה גם בפי דוברים משכילים ונבחרי ציבור.⁶⁷ כשהיא מעומתת עם הנורמה הפוסקנית גלווית לה בדרך כלל עמדה אינדוידואליסטית-עממית המתנגדת להתערבות בלשון הטבעית ורואה בעברית הממסדית לשון מלאכותית, מיושנת ומתנשאת. דוגמה מעניינת לעמדה הזאת באה ברשימה שפרסם המוזיקאי ועורך המוזיקה מאיר הרניק זמן קצר לפני מותו בטרם עת:⁶⁸

מגיע הרגע, שאפילו הדון-הכיקשוטי חייב להפסיק את מלחמתו בטחנות הרוח והבשר ולהבין, שכאשר למד הזכוב לאהוב די.די.טי, הגיע תורו של החימאי להרים ידיים, ואני מודיע בזה ברבים, רשמית וסופית, שאני מרים את הידיים. נכנע. שלא כעמיתי הגיאולוג, לא הצלחתי לעשות גלים בשלולית, ואני מסיק את המסקנות ומתקפל; מפסיק את מלחמתי בכל ארבעת כיווניה, שבכולם נחלתי מפלה: לא

63 זילות+השפה+העברית/181346 <https://www.articles.co.il/article/181346>

64 Milroy and Milroy, *Authority in Language*, pp. 30-33

65 ההנחה המפוקפקת הזאת מוכרת היטב בשיח התקן. ראו למשל: Cameron, *Verbal Hygiene*, pp. 94-97

66 מור וסישל, 'יש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 143-145; 66; Shohamy, *Language Policy*, p. 59; וראו לעיל הערה 59.

67 Rabin, 'The Sociology of Normativism in Israeli Hebrew', pp. 50-52; מנחם צבי קדרי, *עיונים בלשון ימינו*, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ד, עמ' 297-298.

68 'צוואה רדיפונית (תשובה אחרונה לשומרי חומות השפה)', ברשות, יז (תשל"ב); הובא בתוך: אפרת, *העברית בראי המדינה*, עמ' 180.

הצלחתי לשכנע את הנהלת רשות השידור שאין להפקיד יצור חי ומתפתח כלשון העברית בידיו של איש אחד, ולו גם המוכשר ביותר; לא הצלחתי לשכנע את עורכי החדשות שיחדלו להיות תקוללים יותר מן האפיפיור; לא הצלחתי לקומם את הקריינים על אלה העושים אותם ללעג בעיני הציבור; ולא הצלחתי להכריח את היועץ הלשוני [אבא בנדויד] שישנה ממנהגו, מנהג צדיקים שמלאכתם נעשית בידי אחרים, ויענה בעצמו להתקפותי עליו. [...]

יקרו לדעתי שני דברים:

א. שפת השידורים תזדכך ותיטהר ותגיע במהירה בימינו לפסגות הקסם והמשיכה של שפת 'רשומות' ו'המליץ'.

ב. באותו זמן תצמחנה שתי שפות עבריות: זו "היפה", לשימוש במיקרופון הפתוח, ולשון בני אדם, שמדברים בה כשנסגר המתג.

וכך נגיע, בעזרת היועץ והאקדמיה, בעתיד הלא־רחוק, למצבה המאושר של הערבית היום.

התסכול מסמכותה המחניקה של הנורמה הפוסקנית מושמע כאן לא מפי צעיר פורק עול שלבו גם בתרבות גבוהה אלא מפי דמות בכירה באחד הגופים הממסדיים המובהקים בישראל, אדם משכיל שכל עשייתו תרבות. בסיום הטקסט הוא מתריע שפעילות ייעוץ הלשון ברדיו סופה שתיצור פיצול – דיגלוסיה כדרך הערבית – בין 'שתי שפות עבריות', ולמעשה בין שתי הנורמות הנידונות כאן: עברית ממסדית מוגבהת לעומת עברית טבעית. בהשוואה לערבית יש משום גזומה, אבל העניין שלנו כאן אינו הערכותיו הבלשניות של הרניק אלא אידאולוגיות הלשון שבדבריו, המבוססות על הרגשתו וחוויותיו, וראוי להתייחס ברצינות לצוואתו הרדיופונית. תחושתו ששלטונה של הנורמה הפוסקנית הוא בלתי נסבל מסגירה עמדה ילידית-צברית שבסופו של דבר היא סמכותית ואליטיסטית: גילויי העברית הממסדית, הן הספרותית (המליץ) הן המנהלית (רשומות), אינם רצויים מפני שהם מנותקים מן המציאות ומן החיים, מ'לשון בני אדם'. הרניק ממחיש את עמדתו גם בעצם הבחירות הלשוניות בטקסט: אמנם הוא אינו כתוב בעברית מדוברת, אבל מורגשות בו קלילות וטבעיות שלא היו אופייניות ללשון מאמרים בתחילת שנות השבעים.

דוגמה אחרת, בת זמננו, היא רשומה שפרסמה האקטיביסטית והסוציולוגית אורטל בן דיין בדף הפייסבוק שלה בדצמבר 2016:

'הביאו אותנו כולנו עולים חדשים. ערבבו קצת ושפכו לתבנית אפיינה. עוד לא הספקנו להתקרר מהתנור, באה הסכין של העברית, עשתה אותנו שתי חתיכות: אחד שמתקן את הדיבור, ואחד שמתקנים לו אותו'

אני אוהבת את המשפט הנהדר הזה מהספר 'שום גמדים לא יבואו' של שרה שלה כי הוא מתאר בצורה מדויקת איך אשכנזים הפכו את תקינות השפה לכלי שבאמצעותו הם משרטטים את ההבדל בינם לבין מזרחים.

זה לא חדש, הפייסבוק שופע בכל מיני קלגסי שפה, כאלו שבטוחים שזה שהם אף פעם לא טועים בין שתיים לשניים (וואו ממש מרשים!!!) הופך אותם לגאוני הדור ומקנה

להם את הזכות לתקן אנשים שהם לא מכירים, 'להעמיד אותם במקומם' ולחשוב שהם עשו שירות חשוב לעולם [...]

ברמה הסוציולוגית מדובר בפרקטיקה קלאסית של התבדלות, כזו שבאה לסמן גבולות גזעיים ומעמדיים. מידת התקינות של השפה היא נטו פונקציה של מעמד, מוצא, השכלה ומשתנים סוציולוגיים נוספים. ההבדל בין לומר 'שני סופגניות' ל'שתי סופגניות' מצוי בתווך שבין כל המשתנים הללו ואין בו כדי להעיד על איזה יכולת עילאית לשונית נדירה של 'המדייק'. ברמת הפרט, מדובר בפעולה נרקסיסטית שמעניקה לכל מיני אנשים בינוניים תחושת ערך עצמי לכמה רגעים ספורים. בחיי שמדהים אותי כל פעם מחדש כמה אגו ניתן לנפח על ההבדל השרירותי הזה בין שתי לשני.⁶⁹

לכאורה זו דינמיקה אחרת – בין אשכנזיות למזרחיות ולא בין עברית טבעית לעברית מתוקנת – אבל למעשה מדובר בשלב נוסף במאבק על הגדרתה של עברית לגיטימית, וכמו בתקופת קום המדינה, המאבק נמשך גם כשהשחקנים והמציאות החברתית משתנים. החידוש כאן מתבטא בתוספת ממד אתני-מעמדי, המעיד על תזווה מהותית שחלה במערך הכוחות בעשורים האחרונים: העמדה הילידית-עממית הסמכותית כבר אינה שמורה לאשכנזים בלבד אלא לכל האזרחים שהעברית שבפיהם ילידית וטבעית,⁷⁰ וההתנגדות מופנית כלפי דוברים אשכנזים, שהם עכשיו נציגי הממסד. התזווה הזאת מעתיקה את אותה זהות צברית אשכנזית שאכלסה את עמדת הדובר הילידי לעמדה המפוקפקת של נציג הממסד הלשוני-לאומי, ולמעשה חושפת את האליטיזם הגלום בזהות האשכנזית השקופה. כמובן אין כאן כוונה לומר שכל המזרחים טועים בלשונם, אלא שאחת הדרכים של האליטה האשכנזית בישראל לשמר את המדרג האתני-מעמדי היא ליצור קישור אינדקסיקלי בין זהות מזרחית לעילגות ולנחיתות תרבותית.⁷¹ אם כן, חל שינוי גם במוקד המחלוקת: הביקורת של בן דיין אינה מכוונת לשאלה מי מדבר טוב יותר או נכון יותר, אלא לעצם הפרקטיקה הדכאנית של התיקון. הדבר ניכר קודם כול בדוגמה הנידונה: התאם שם המספר, אחד ההבדלים המדומיינים הבולטים בין עברית 'טובה' ל'לא טובה', ששני הטיפוסים הישנים של לשון לגיטימית לא נחלקו עליו. הבחירה דווקא בו מורידה את שיח התקן ממרומי הצמרת האליטיסטית ששכן בה במשך עשרות שנים למרחב אזרחי כללי, שמהלכים בו גם גוני עברית יוקרתיים פחות.⁷² השינוי בשיח מתגלה גם באופי

<https://www.facebook.com/ortalbendayan/posts/10154498823148277> 69

70 בהמשך למגמות שראשיתן בשנות השישים. ראו: מור וסישל, 'ש חופש מדינה בדיבור הזה', עמ' 135, 147-148.

71 על כך ראו גם: דרור משעני, 'המזרחי כהפרעה לשונית', בתוך: יגאל נורי (עורך), *חזות מזרחית: הווה הנע בסבך עברי הערבי*, בבל, [תל אביב] 2004, עמ' 83-89; Roey J. Gafter, 'What's a Stigmatized Variant Doing in the Word List? Authenticity in Reading Styles and Hebrew Pharyngeals', *Journal of Sociolinguistics*, 20 (2016), pp. 37-39.

72 Yehudit Henshke, 'Israeli, Jewish, Mizrahi or Traditional? On the Nature of the Hebrew of Israel's Periphery', *Journal of Jewish Studies*, 68 (2017), pp. 138-140. וכדברי הנשקה

המטא-לשוני והרפלקסיבי של הטקסט – בן דייך מתבוננת בשיח התקן מבחוץ ומגיבה עליו ועל תוצאותיו מעמדה של דוברת מזרחית משכילה ומודעת שהלגיטימיות של העברית שלה אינה מוטלת בספק.

הרשומה כתובה רובה, כמתבקש, בלשון ילידית – חלקה קרוב יותר ללשון דבורה, שבה הפער בין ממסדי לילידי ניכר ('כאלו שבטוחים שזה שהם אף פעם לא טועים בין שתיים לשניים (וואו ממש מרשים!!!) הופך אותם לגאוני הדור'), וחלקה קרוב ללשון כתובה, שהפער בה מצומצם יותר אבל אפשר להכיר בו, כלומר להבחין בינו ובין לשון ממסדית מובהקת ('איך אשכנזים הפכו את תקינות השפה לכלי שבאמצעותו הם משרטטים את ההבדל בינם לבין מזרחים'). בפסקה האחרונה בטקסט בן דייך עוברת במעין חילוף צופן (code switching) ללשון ממסדית אקדמית, אבל משלבת בה יסודות ילידיים ('נטו', 'אנשים בינוניים'), והמשפט האחרון ילידי כולו. נראה שמטרת המעבר לבסס סמכות בוויכוח עם חסידי השפה הממסדית ולהשתחרר מן התייגים המוכרים: כנגד הדימוי של המזרחית דלת הלשון עומדת יכולתה להשתמש במשלבים מגוונים ולעבור ביניהם, וכנגד הדימוי של משתכנזת, הכולל הקפדה על לשון תקינת וגבוהה, שילוב מילים מן המשלב האקדמי ודיבור מנומס ושקט,⁷³ עומדת הנוכחות הגלויה של הלשון הילידית ושל ריגושיות טבעית.

ההבדל שצויר כאן בין עמדה ממסדית לעמדה ילידית אינו מוגבל ללשון. אפשר לזהותו בזירות מגוונות בתרבות הישראלית, למשל במתח בין ערוץ 1 לערוץ 2 לשעבר (בעיקר בתחילת דרכו),⁷⁴ בין קול ישראל לגלי צה"ל בשנות השמונים והתשעים⁷⁵ ובין הלהקות הצבאיות ללהקות הקצב בסוף שנות השישים,⁷⁶ ובמעבר השנתי – אולי סימן ההיכר המובהק ביותר של הישראליות – מיום הזיכרון וטקס הדלקת המשואות בהר הרצל לחגיגות יום העצמאות.⁷⁷ לכל אלה יש גם היבטים לשוניים.

73 שם, מגמת התיקון של שימושים שמזוהים עם מזרחים אינה מוגבלת לשם המספר אלא נוגעת גם לתופעות אחרות מתחומי ההגה, הצורות, התחביר והלקסיקון. רבות מהן אינן אלא בבואות לערבית יהודית, כגון היה + בינוני להבעת עבר רגיל; ראו: Sara Shilo's *No Gnomes Will Appear: A Linguistic Analysis*, *Hebrew Studies*, 54 [2013], pp. 277-280

74 אורנה ששון-לוי ואבי שושנה, 'השתכנזות: על פרפורמנס אתני וכישלוננו', תיאוריה וביקורת, 42 (2014), עמ' 81-82.

75 עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן, חיפה ואור יהודה תשס"ד, עמ' 240-269.

76 שם, עמ' 185-189; אריה מרקו, 'לשון הפרסומת ברדיו הממלכתי וברדיו האזורי', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ח, עמ' 78-79, 109; Oren Soffer, 'The Imagined Audience', *Israel Studies*, 18 (2013), pp. 81-83.

77 אלמוג, פרידה משרוליק, עמ' 661-663; אדוין סרוסי ומוטי רגב, מוסיקה פופולרית ותרבות בישראל, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשע"ד, עמ' 179-186.

78 אבנר בן-עמוס, 'במעגל הרוקד והמזמר: טקסים וחגיגות פטריטיים בחברה הישראלית', בתוך: הנ"ל ודינאל בר-טל (עורכים), פטריטיזם: אוהבים אותך מולדת, דיונון, תל אביב 2004, עמ' 300-301.

חשוב להדגיש שוב ששתי העמדות משקפות תפיסה לאומית של עברית אידאלית, ולמעשה של זהות ישראלית אידאלית. ההבדל ביניהן נוגע ליחס בין היחיד הדובר למדינה. לשתייהן יש מקום בתודעה הקולקטיבית הישראלית, אבל המתח ביניהן יוצר שניות, אותה שניות המתגלמת במבעי 'תקנו אותי אם אני טועה'.

מבט משווה וסיכום

המתח הנידון כאן בין נורמה פוסקנית ומנהגית אינו דבר רגיל בלשונות לאומיות בעולם,⁷⁸ אבל הוא אינו ייחודי לעברית. כאן באה לעזרתנו ההבחנה שהבחין הבלשן הליטאי סובצ'יוס בין שני סוגים של לשונות לאומיות באירופה על פי שלב הבחירה (selection) שלהן:⁷⁹ לשונות Early Dialect Selection, שבחירתן התרחשה בתקופת הרנסנס, והסטנדרטיזציה שלהן הייתה ממושכת יחסית וכוונה בעיקר ללשון הכתובה (איטלקית, אנגלית, גרמנית, דנית, הולנדית, ספרדית, פולנית, צרפתית ושוודית), ולשונות Late Dialect Selection, שבחירתן התרחשה בתקופה הרומנטית או הנאורומנטית, והסטנדרטיזציה שלהן הייתה מהירה יותר וכוונה גם ללשון הדיבור (אוקראינית, אסטונית, בולגרית, בלרוסית, לטונית, ליטאית, נורווגית חדשה, סלובנית, סלובקית, סרבית, פינית, פראוזה, צ'כית, קרואטית ורומנית).⁸⁰ בלשונות מן הסוג השני מתגלה הקבלה מעניינת לעברית. עיון בספרות מחקר על תכנון לשון ואידאולוגיות לשון בליטא ובלטווייה⁸¹ העלה שלושה קווי דמיון הנוגעים לענייננו: א. הדמיון המובהק ביותר הוא היחס הדו-ערכי לתקנת לשון ולמתקני לשון – זו השניות שזוהתה גם בשיח התקן העברי: מצד אחד חוסר ביטחון לשוני וקבלת מרותם של הממסד

78 למשל באנגלית המצב שונה. ראו: Milroy, 'Language Ideologies and the Consequences of Standardization', pp. 535-539. על הנטייה בחקר הנורמטיביות להתמקד באנגלית ובלשונות מערב-אירופיות אחרות ראו Myhill, 'A Parameterized View of the Concept of "Correctness"', pp. 389-416.

79 על שלב הבחירה בתהליך תכנון לשון ראו: אלדר, *תכנון לשון בישראל*, עמ' 6-8.

80 Giedrius Subačius, 'Two Types of Standard Language History in Europe', *Res Balticae*, 8 (2002), pp. 131-150.

81 Loreta Vaicekauskienė, "'Good Language and Insecure Speakers': A Study into Metalinguistic Awareness of TV and Radio Journalists in the Context of Language Monitoring in Lithuania", in: Aurelija Usonienė, Nicole Nau, and Ineta Dabašinskienė (eds.), *Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2012, pp. 76-103; Vukotić, 'Conflicting Notions of Language'; G. Tamaševičius, 'The Role of Linguists in Metalinguistic Discourse in Modern Lithuania', *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 37 (special issue: *Attitudes to Prescriptivism*, 2016), pp. 243-252; Dace Strelēvica-Ošiņa, 'Who Loves Prescriptivism and Why? Some Aspects of Language Correctness in Latvia', *ibid.*, pp. 253-262.

הלשוני ונציגיו, ואף הרגשה שהפעילות הנורמטיבית אינה תקיפה דייה, ומצד אחר תפיסה אינדיווידואליסטית המתנגדת להתערבות הממסד בלשון הלאומית ומאשימה את נציגיו בטהרנות ובדקדקנות יתר. מן העמדה הראשונה משתמעת ההשקפה ששפה צריכה להיות אחידה, תקנית, מדויקת וטהורה, ומן השנייה – ששפה צריכה להיות אותנטית, מגוונת וטבעית. כמו בעברית, העמדות אינן סותרות אלא משלימות זו את זו ומתמקדות כל אחת בהיבטים אחרים של לשון לאומית.

שתי המובאות שלהלן ממחישות את הקרבה לעברית. הראשונה מובאת מפי איש שידור ליטאי, והשנייה מסכמת את המצב בלטונית.

I've never had such aspirations to speak excellently. [...] Of course, I think I need to correct my language in some cases, to correct accentuation, some forms [...] on the other hand I'm not sure I know what's excellent in language. And I really don't want to be among those who speak excellently and are bothered by their own language.⁸²

A certain paradox [...] was observed in the responses to a questionnaire I used in a sociolinguistic survey [...] The majority of my 150 respondents replied positively to the question whether they are annoyed by 'incorrect' language in other people's usage. However, to the question 'Do you think that many people in Latvia are worried about issues of language usage and correctness?' most of them replied negatively [...] many people today support the view that in a contemporary democratic world it is everyone's own business how they talk, and that committing language errors is part of their freedom of speech, not to be impeded by linguists, educators, editors, or any other authorities.⁸³

חשוב להעיר שגם בלשונות הלאום המוקדמות יש שיח נורמטיבי פעיל ותנודה בין שמרנות לגמישות, אבל המתח בין הקצוות אינו מובהק כבלשונות הלאום המאוחרות מפני שהסמכות הממסדית מורגשת פחות וביטחונם הלשוני של הדוברים מבוסס יותר.

ב. שלא כבלשונות הלאום המוקדמות, שבהן מעמד הלשון הלאומית יציב ומובטח וההבדלים בין גוני הלשון מעמדיים בעיקרם, בלשונות הלאום המאוחרות הממסד הלשוני פועל מתוך חרדה לקיומה של הלשון – ולכן גם של האומה – בדרך כלל בגלל השפעת לשונות זרות וגוני לשון לא רצויים ובגלל מיעוט דוברים. המצב הזה מביא מטבעו לפעילות תכנון לשון תקיפה וטהרנית.⁸⁴

Vaicekauskienė, *ibid.*, p. 95 82

Strelēvica-Ošiņa, 'Who Loves Prescriptivism and Why?', p. 260 83

Vaicekauskienė, 'Good Language and Insecure Speakers', pp. 84-89; Strelēvica-Ošiņa, 84
ibid., pp. 256-257

ג. בפעילות הכוונת הלשון עוסקים גם בלשנים, והציבור אינו מבחין בדרך כלל בין בלשנים למתקני לשון.⁸⁵ המובאה שלהלן, המתארת את דימוים של בלשנים בעיני הציבור בלשווייה, מתאימה להפליא למצב בישראל:

It seems that an increasing part of the Latvian population embraces anti-prescriptive ideas, but expresses them in the form of mistrust and dislike towards linguists whom it mistakenly sees as the main perpetrators of prescriptive ideas [...] many Latvians today also hold on to a stereotype that sees terminology as the dominant aspect of linguistics, believing that linguists' main occupation is to impose artificial, unpopular Latvian terminology on society, replacing the well-known and convenient terms adapted from English, especially in the context of information technologies and the virtual world.⁸⁶

אף על פי כן העברית אינה זהה ללשונות הלאום המאוחרות. שלושה הבדלים מייחדים אותה מהן. ראשית, הסיבה לבחירה בעברית ללשון הלאומית לא הייתה השימוש החי שלה אלא היותה מכנה משותף, מעשי וסמלי כאחד, לכל תפוצות היהדות; שנית, התהליך הזה כלל קיבוץ גלויות ושינוי גאוגרפי; ושלישית, העמדה הילידית המתנגדת להתערבות ממסדית נעשתה הגמונית, וראוי להדגיש שאין זה טבעה של כל לשון ילידית.

עולה אפוא שהשניות אינה מיוחדת לעברית אלא אופיינית למדינות לאום צעירות, והעיסוק בבעיות תקנת הלשון כחלק משיח התקן הוא למעשה ביטוי לבעיות מסוג אחר: הדוברים אינם מתעניינים בפרטים של מנגנוני הלשון התקנית, כגון ההבדל בין בלשנים למדקדקים ודקויות הכללים הנורמטיביים, אלא בעצם הרעיון של תקנת לשון, וכאן נמצאת השניות, שכן בחיי מדינה תקנת לשון היא דבר והיפוכו: מצד אחד היא ביטוי רצוי לזהות לאומית יציבה (אחידה, מודרנית ואוטנטית), המוליד הרגשה שאזרח טוב הוא דובר טוב של הלשון הלאומית, ומצד אחר היא התערבות ממסדית לא רצויה בחיי הפרט.⁸⁷

לפיכך המאבק בין ממסדיות לילידיות בישראל אינו רק מאבק בין קבוצות אוכלוסייה או בין הדוברים לממסד, אלא הוא חלק מהותי מן העברית הישראלית ועשוי להתקיים בתוך קבוצת דוברים אחת ואף בתודעתה של דוברת אחת. באחטין תיאר היערכות דומה בלשונות לאומיות באירופה – סינתזה בין ריכוז לפיזור. לדבריו, כל מבע לשוני מגלם מטבעו

85 Tamaševičius, 'The Role of Linguists in Metalinguistic Discourse in Modern Lithuania'; Strelēvica-Ošiņa, *ibid.*, pp. 256-257. על חלקם של בלשנים בהכוונת לשון בישראל ראו: בן-חיים, *במלחמתה של לשון*, עמ' 132-134; משה בר-אשר, *פרקי עיון בעברית החדשה ובעשייה בה*, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשע"ב, עמ' 173, 181.

86 Strelēvica-Ošiņa, *ibid.*, p. 257

87 על הניגוד הזה ראו גם: Fellman, 'Hebrew Language Planning and the Public', p. 152; Rabin, 'The Sociology of Normativism in Israeli Hebrew', p. 54; Glinert, 'The "Back to the Future" Syndrome', p. 236.

מאבק בין שתי מגמות מנוגדות: כוחות צנטריפטיים, הבונים אחדות לשונית לאומית, וכוחות צנטריפוגליים, המפרקים את האחדות הנורמטיבית ובונים שונות לשונית עמוקה ומתמדת.⁸⁸ הכוחות הצנטריפוגליים מגוונים מטבעם בשקפם את עצם ה'רבי-דיבוריות', ובכללה 'לשונות של קבוצות חברתיות, לשונות "מקצועיות" "ז'נריות", לשונותיהם של דורות וכדומה'.⁸⁹ במאבק שתואר כאן, הנמשך מימי ראשית תחיית העברית עד ימינו ממש, אכן התחלפו קבוצות, סגנונות, השקפות, נסיבות ודורות, וראינו שתמורות היסטוריות עשויות להסיע קבוצות מעמדת המהפכנים לעמדת השמרנים. אף על פי כן בכל השלבים הנידונים נמצא אותו ניגוד יסודי בתפיסה הלאומית – הבא לידי ביטוי ברור בלשון – בין תכנון ממסדי לגמישות ילידית.

88 באחטין, הדיבר ברומן, עמ' 58-62.

89 שם, עמ' 60.